

1. El perquè d'aquest llibre

“El pas del temps fa perdre la memòria però els fets més importants viscuts no s'obliden mai, i aquells de la guerra, encara menys.” Així comença el seu relat una dona de la comarca de les Garrigues quan pregunto sobre el seu passat, els seus records, les seves vivències...

Escriure sobre el passat i la nostra memòria és absolutament necessari per a no repetir els errors d'un temps que van provocar una guerra civil. Però encara és més imprescindible reescriure la història des d'una perspectiva diferent si volem fer un llibre sobre la història de les dones, sempre injustament silenciades només pel fet de ser la versió femenina d'un temps.

Per això, no n'hi ha prou a recuperar el passat si no fem també un exercici d'enfocament diferent en mirar aquest passat, i més si parlem d'un tema tan masculí com és la guerra.

Ancestralment l'home és el guerrer que conquereix territoris i poder, mentre que la dona és de la cultura recol·lectora, qui té cura del poblat, dels fills, dels vells... i així durant segles i segles.

Aquest patró cultural ha servit des de sempre per a fer uns clixés inamovibles a l'hora d'analitzar tot el que ens ha precedit, sempre en detriment de la dona, *el sexe dèbil*...

Però si movem les variables de manera diferent a l'estandarditzada i col·loquem el focus d'atenció en la perspectiva femenina, sorgeixen altres reflexions, altres preguntes i altres resultats.

No és la meua intenció fer un llibre reivindicatiu sobre el feminisme actiu, però sí que calen models de recerca

històrica pensats per a dones o per completar de manera correcta tot el segment de la societat en matèries d'investigació, perquè fins ara, a excepció de casos molt concrets, la història de la humanitat sempre l'han escrita els homes, mai no l'escriuen les dones, tot i que elles són el puntal d'aquesta humanitat des de fa segles i segles.

“... És la primera vegada que algú em pregunta, que algú m'escolta, que algú dóna valor al que dic...” em diu la Pilar d'Arbeca.

... Padrina fes això, padrina fes allò, padrina fes el sopar... sempre la mateixa cantarella. Per un dia que em vénen a veure per poder parlar, doncs avui us esperareu pel sopar! que jo tinc feina per a recordar... Per què només les dones volem recordar? Per què només les dones guardem dins nostre aquella mirada, aquell gest...? Per què les dones som tan diferents...?

em pregunta la Maria de Cervià amb una comunicació de gran complicitat, mentre gravem la nostra conversa a la cuina de casa seva... “vols quedar-te a sopar? Faré abadejo estallat. No saps el que és abadejo estallat? Mare meva... doncs, bacallà! Si vols saber la nostra història has de saber també les nostres paraules...”

A la cuina de la Maria aprenc que la dona no estava per guerres, prou feina va tenir per subsistir en el seu dia a dia, però vol ser escoltada. I si li ha tocat viure enmig d'una guerra, explica com va aprendre ràpidament a relativitzar els problemes genèrics per fer-los quotidians i buscar solucions.

Si volem recuperar un passat de dones dins un conflicte bèl·lic, no valen els mecanismes de recerca tradicionals. Has de canviar de registre, has de fer preguntes diferents... *què sent, què pensa, què fa...* durant la guerra. Quan perd l'esperança i quan la recupera... Quan plora en silenci i quan calla mentre dins seu crida desesperadament. Quant dura un dol i quant un patiment...

I aleshores palpes aquells anys com si hi fossis, i els morts, que tornen, perquè el record es transforma en imatges, en paraules, o en paraules mig dites, o en silencis...

Has de rebuscar en el passat amb mirada de dona, t'has d'identificar amb la seva vivència i posar-te a la seva pell per entendre la complexitat de les seves respostes, perquè sovint són irracionals i estan amarades de sentiments amb tots els seus matisos, amb totes les seves contradiccions. "... sentia les bombes, tenia por, però jo em quedava al llit, esperant, per veure si tot s'acabava..."

Quan una dona et dóna aquesta resposta, tan rica en gradacions, estàs en el camí correcte per recuperar el seu passat.

Tot plegat és el perquè d'aquest llibre, per donar veu a totes les dones que volen parlar d'aquella guerra, que volen compartir amb les noves generacions el seu drama soterrat dins una amnèsia voluntària, *per a no recordar...* com diuen una i altra vegada, però que entenen que cal desenterrar, no per reobrir ferides sinó per arribar a una conciliació entre el passat i el present.

... Si aquest mal tràngol que m'ha fet passar vostè, recordant tots aqueixos bombardejos, ha de servir perquè la meva néta aprengui, doncs engegui el botonet de la seua maquineta i escrigui...

Aquesta frase és de la Leonor, una padrina de Castellans, i fent-li cas, comencem aquest llibre parlant de dones de les Garrigues, una terra plena de contrallums on els ametllers i les oliveres guarden dins els seus relleus les històries mai ben explicades d'una guerra civil.

2. El rerefons històric

El dia abans del 18 de juliol ja es va confirmar el que molts espanyols esperaven des de feia temps. Alguns perquè ho temien des de la victòria del Front Popular a les eleccions de febrer, i d'altres perquè volien trencar amb aquell corrent innovador que estava trencant amb els valors tradicionals de l'antiga política espanyola i posant en perill els seus interessos econòmics i privilegis socials.

Aquell 17 de juliol es materialitzaven totes les conspiracions que s'havien endegat contra la República.

D'entrada, però, les notícies que arribaven del Marroc s'interpretaren pels més optimistes com una altra "sanjurjada" (en referència a l'intent del cop d'estat protagonitzat pel general Sanjurjo el 1932), és a dir, un moviment aïllat a l'altre costat de l'estret que aviat quedaria ofegat. Però els esdeveniments van demostrar que era una cosa ben diferent.

De fet, a Lleida ja hi havia senyals que se'n preparava alguna de grossa, quan s'atemptà contra la seu de Joventut Republicana, en resposta a un assalt previ al diari dretà *El Correo*.

Ja feia dies que els homes forts de la dreta, propers a l'alçament militar, transmetien la consigna entre els seus cercles, "*que se sumasen al movimiento y a las órdenes de los jefes militares*", però l'extrema dreta a Catalunya era minoritària, en general estava aïllada de la població del carrer i no tenia cap mena de suport multitudinari.

Amb tot, dins la comarca de les Garrigues, hi van haver protagonistes en nom propi que van prendre part molt activa en la rebel·lió feixista. Concretament persones

de l'Espluga Calba i de Juncosa van treballar activament durant el cop.

A Barcelona només aconseguiren reunir unes cinc-centes persones perquè fessin costat a les forces rebels el mateix dia del cop d'estat. La majoria eren carlins, falangistes i monàrquics de la seva branca més tradicionalista.

L'ajut que podrien rebre els sollevats, tant econòmic com social, venia més d'iniciatives privades poc significatives i d'interessos particulars que no responien a cap organització democràtica. I si alguns sectors minoritaris del món empresarial o de l'Església s'aproparen, ho feren perquè darrere hi havia una organització militar.

Cal deixar clar que Catalunya no va iniciar la Guerra Civil, perquè no hi va haver empresaris ni persones amb poder econòmic significatiu que patrocinessin el cop. Així ho demostren els arxius consultats en què es prova que els conspiradors no van rebre diners catalans.

L'aixecament civil a Catalunya fou irrellevant, entre altres elements, perquè la majoria de civils compromesos en el cop no es presentaren a les casernes. En el darrer moment es van fer enrere.

Els militars sollevats a Catalunya pensaven encara que els precedents dels fets d'octubre del 1934 els afavoririen dins l'opinió pública, però en trobar-se les forces d'ordre públic dependents de la Generalitat disposades a enfrontar-se als revoltats i a la col·laboració popular en defensa de la legalitat republicana, van manifestar-se totes les llacunes tàctiques, amb multiplicitat d'operacions, descoordinació entre les unitats revoltades, manca d'informació entre ells i imprevisió general davant de qualsevol dificultat que pogués sorgir.

Malgrat el fracàs civil i la confusió inicial en les pròpies files, els militars comptaven a guanyar encara. S'havien identificat tant amb els salvadors de la pàtria, que no van saber preveure una altra realitat. Fins i tot ja s'havien repartit el monopoli del poder, en el qual quasi arreu era present l'estament militar. El general Goded, capità general,

proclamaria el capità Jesús Martínez Lage governador civil de Lleida...

Tot estava a punt per fer caure el govern de la República, com les fitxes d'un dòmino. Amb l'alçament tot es precipitava. Seria capaç Catalunya d'estroncar aquella inèrcia?

El president Companys estava al cas de rumors que circulaven sobre el cop dels rebels, i quan va ser confirmat n'informà tots els partits polítics i els sindicats. Companys no sabia de quins oficials militars es podia confiar. Frederic Escofet, comissari general de l'Ordre Públic de la Generalitat, estava en contacte amb La Unión Militar Republicana Antifascista per intentar obtenir alguna informació, mentre que paral·lelament ordenava una vigilància discreta a les casernes militars barcelonines per veure quina seria la seva reacció.

Els sindicats, avisats per Companys, frisaven per tenir armes, però la majoria d'obriers de Catalunya sindicats estaven a la CNT-FAI, que volia aprofitar el cop d'Estat per fer la revolució social pel seu compte, i això era molt arriscat.

La situació era molt embrollada, confusa, ningú no sabia què passava veritablement. A més, hi havia un cos militar important que encara no s'havia definit. Era la Guàrdia Civil. Escofet va mantenir converses amb el general Aranguren, cap de la Guàrdia Civil. I fins que aquest no va manifestar la seva lleialtat al govern legítim de la República, la balança en la lluita no es va decantar. La presència als carrers de Barcelona de la Guàrdia Civil va ser determinant per aconseguir la rendició de les forces rebels.

A la resta de Catalunya els militars rebels i el poble estaven atents al que passava a la capital. La derrota dels sollevats a Barcelona va condicionar la reacció de la resta del territori català.

A Lleida, les tropes van sortir, acompanyades per la Guàrdia Civil, tot just encetat el dia 19, i van ocupar la Paeria, Radio Lleida, l'estació de ferrocarril, la Comissaria de la Generalitat i la presó. Però quan arribaren les notícies de Barcelona, desfavorables als rebels, la Guàrdia Civil es va retirar a les seves casernes, i l'endemà, la majoria de soldats van desertar i els altres es feren forts als quarters

però sense gaire convicció, resistint en combats esporàdics per rendir-se definitivament al final del dia.

La clau del fracàs del cop militar a Barcelona, i de retruc a tot el Principat, va ser la participació activa de les forces públiques, i també dels sindicats que van saber motivar una massa d'obriers amb consignes èpiques, que recuperaren de manera espontània posicions dels rebels, amb la percepció que cada cop eren més els que lluitaven contra els feixistes, la moral anava augmentant, i podien escapar la rebel·lió des de baix.

En definitiva, els qui van dur a terme el cop militar no havien dubtat mai del seu èxit i del seu seguiment, però la realitat va ser una altra. Els mateixos militars que hi prengueren part van reconèixer que a casa nostra el cop va ser un "*fracaso*", i a la província de Lleida, també.

La comarca de les Garrigues va tenir protagonisme propi en la participació del cop militar. Concretament de l'Espluga Calba, 28 espluguencs participaren en l'ajut als militars revoltats, dels quals 23 foren afusellats i 5 enviats a reformatoris per ser menors d'edat. I de Juncosa, 10 carlins també se sumaren a l'aixecament, 9 dels quals van ser executats i el darrer va poder escapar.

Aquelles morts, però, serien un punt d'inflexió dins la vida dels dos municipis, que des d'aleshores condicionarien el dia a dia no tan sols dels tres anys de guerra sinó també durant la posterior etapa de dictadura, amb fortes represions de revenja i un silenci que encara avui es palpa dins la memòria local. "...el que va passar a l'Espluga Calba va ser molt gros..." diuen els vilatans.

Sigui com sigui, amb totes les variables tant a escala nacional com comarcal i local, aquella vegada la rebel·lió militar no seria un passeig militar, tot al contrari. Catalunya havia estroncat la caiguda de les fitxes de dòmino, però l'altra cara de la moneda era una llarga i cruenta guerra civil.

"Que inútil aquella guerra", diuen totes aquestes dones, que van viure-la des de les tramoies de la rereguarda. Els

homes fan la guerra i les dones la pateixen, veient més les conseqüències que no pas les causes. Els homes al front i les dones entomant les bombes.

Una guerra llarga i sense èpica per a elles, que no tenen mai batalles per guanyar, i només els queda la tragèdia.

Esperant sempre cartes del germà, del marit o del pare... una guerra que els va esquinçar el seu món i que amb penes i treballs van poder apedaçar-lo molts anys després per aquesta rutina de continuïtat que té la vida, sobretot la vida de les dones amb la seva visió particular, la del dia a dia i arran de terra...

La guerra se la van trobar a sobre gairebé per sorpresa, perquè els homes no explicaven les seves coses de fora de casa, i sabien poc dels conflictes polítics i de com el món es congestionava pels radicalismes.

Pilar (pseudònim), Arbeca:

... Que venia una guerra? No, no ho vèiem a venir. Al poble hi havien de sempre els de dretes i els d'esquerres, amb batusses, però una guerra no m'ho pensava, i menys amb aquella violència a la porta de les cases, tan a prop. Aleshores vaig escoltar que el pare deia: "Aquí passaran coses molt grosses."

La Pilar (pseudònim), d'Arbeca, és una dona encara ara guapa, que es pinta els ulls i els llavis malgrat que vagi en bata per casa. Em fa un parell de petons sonors mentre seiem de costat en la seva sala d'estar. No li fa gaire gràcia parlar de la guerra, i d'entrada parlem una mica de tot, una mica de res. Diu que està sola al món, i la seva gran pena és la mort del seu fill fa pocs anys.

Amb la Pilar (pseudònim) cal fer temps, cal bastir ponts de diàleg. Hi ha massa dolor en els seus records.

... Em costa molt explicar lo malament que ho vam passar. Arbeca és un poble petit, i per això aquí es van viure dues guerres, la de tots i la nostra. M'entén el que li vull dir? Aquí tots es coneixien i sabien de quin peu

calçava cadascú, i quan va començar la guerra, a uns se'ls van endur els rojos, per feixistes, i després, quan van arribar els de Franco, s'ho van tornar i es van endur als que deien eren rojos...

Però això va passar una mica més tard. Al principi va haver una revolta ja que van cremar els sants de l'Església de Sant Jaume. No acabàvem d'entendre el que estava passant, perquè de cop i volta ja no valia res del que sempre havíem cregut important.

Els camions d'aquells milicians que venien d'altres pobles és un dels records que se'm va quedar gravat. Jo era jove i volia tafanejar el que passava malgrat que la mare em feia anar cap a casa. Em deia que eren uns homenots i que millor no em veiessin massa. Però jo era entremaliada i m'escapava per veure què feien.

Passava les meves vergonyes amb aquells milicians, no cregui, perquè sempre he tingut pitrera i em deien: "On vas amb aquests bonys, nena, que has caigut?" I jo, tot i que era estiu, sempre em posava jaqueta per damunt per amagar-me els pits...

Els milicians eren grollers. Però portaven aquells mocadors vermells i amb els camions anaven amunt i avall per tots els pobles veïns i això em cridava l'atenció.

Sempre armats, i quan arribaven al poble feien pujar les persianes de les cases per por que no els hi tiressin trets des de dins. Cridaven: persianes amunt! persianes amunt! I tiraven trets a l'aire per impressionar.

De seguida van agafar als de dretes i a l'alcalde d'Arbeca, el metge Marià Mullerat. El van matar, i sentia que el pare deia: "... Això encara no s'ha acabat..."

I així va ser. Recordo que era pels voltants de la mare de Déu d'agost que va haver una mortaldat que feia por. Van agafar a aquests que deien de dretes i els van matar com a conills. Eren sis o set que se'ls van endur i a la carretera de Torregrossa els van matar.